

Predgovor

Stradanje romskog stanovništva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj slabo je istražena tema unutar hrvatske historiografije. Naime, nakon Drugoga svjetskog rata ta se problematika nalazila tek na marginama historiografskoga fokusa znanstvenika. Sličan interes, točnije izostanak istraživanja romskog stanovništva tijekom Drugoga svjetskog rata, bio je primjetan i u drugim europskim historiografijama. Zbog toga neki znanstvenici spominju pojam „zaboravljeni holokaust“, koji na određen način teži oslikavanju marginalnosti proučavanja stradanja Roma u Drugome svjetskom ratu. Istodobno, u nekim europskim zemljama odvijao se proces priznavanja stradanja Roma i posljedične odgovornosti za to stradanje, što je – napose u Njemačkoj – dovelo do postupnog priznanja odgovornosti i početka komemoriranja romskih žrtava. Poslijeratna hrvatska historiografija dijelom je bila usmjerena na proučavanje stradanja stanovništva na širem (jugoslavenskom) području u tome ratu, a pritom su se objavljivale brojne knjige u vezi s ratnom poviješću određene lokalne zajednice. Svjedočanstva preživjelih na neki su način nadopunjavala tu povijesnu tematiku. Ne želeći ulaziti u kvalitetu navedenih znanstvenih i drugih publikacija, posebice problematiziranjem određenih metodoloških pitanja, upravo su se u njima autori tek usputno osvrnuli i na stradanje Roma. Situacija se u hrvatskoj historiografiji u vezi s tom tematikom donekle promijenila tek u 1980-ima objavom nekoliko znanstvenih priloga Narcise Lengel-Krizman, što je dovelo do njezina pokušaja sintetiziranja stradanja Roma u jasenovačkom logoru u posebnoj publikaciji iz 2003. No, niti Lengel-Krizman nije se fokusirala isključivo na istraživanje spomenute tematike, zbog čega je to područje i dalje ostalo nedostavno proučeno.

Upravo me nedovoljna znanstvena istraženost stradanja Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj na određen način potaknula kako bih svoje istraživanje usmjerio na tu tematiku. Znajući kako je prije same analize stradanja Roma u navedenom ratu potrebno istražiti njihov položaj u razdobljima koja su mu prethodila, započeo sam sa sustavnim istraživanjima povijesti Roma, posebice u razdoblju od 1880. do početka Drugoga svjetskog rata. Većinu radova objedinio sam u knjizi *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918. – 1941.*, objavljenoj 2013. u Zagrebu, nakon čega sam se prihvatio intenzivnijega istraživanja položaja Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Imajući na umu nedovoljnu arhivsku istraženost te tematike, kao nužnost se nametnulo sustavno znanstveno istraživanje u arhivskim i drugim relevantnim ustanovama i to ne samo u Republici Hrvatskoj, već i u Bosni i Hercegovini te Republici Srbiji.

Zbog navedenih razloga 2014. osmislio sam znanstvenoistraživački projekt pod naslovom „Stradanje Roma na području Nezavisne Države Hrvatske za vrijeme Drugog svjetskog rata“. Nositeljem toga projekta bio je Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, a partnerska organizacija bilo je Romsko nacionalno vijeće iz Zagreba. U opisu projekt-noga prijedloga navodilo se, između ostaloga, kako će istraživanje biti usmjereno na analizu dostupnih arhivskih, muzejskih i drugih relevantnih izvora u određenome vremenskom okviru te kako „nije cilj prikupiti sve izvore, već one najrelevantnije“. Kao cilj projekta postavljalo se provođenje jednogodišnjega istraživanja te izdavanje znanstvene publikacije s rezultatima istraživanja unutar toga vremenskog okvira. Istraživanje je obuhvatilo trinaest arhivskih ustanova, četiri muzejske i dvije knjižnične ustanove. Među arhivskim ustanovama istraživanje je provedeno u: Hrvatskom državnom arhivu, Državnom arhivu u Zagrebu, Državnom arhivu u Karlovcu, Državnom arhivu u Varaždinu, Državnom arhivu u Bjelovaru, Državnom arhivu u Slavonskom Brodu i njegovu Odjelu u Požegi, Državnom arhivu u Sisku, Državnom arhivu u Osijeku, Državnom arhivu u Pazinu, Vojnom arhivu Republike Srbije u Beogradu, Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu te Arhivu Republike Srpske u Banjoj Luci. Istraživanje je provedeno i u sljedećim muzejskim ustanovama: Hrvatskom povijesnom muzeju, Muzeju grada Koprivnice, Muzeju romske kulture u Beogradu i Historijskome muzeju Bosne i Hercegovine u Sarajevu, a u okviru knjižničnih ustanova obuhvatilo je Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu te Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu. Zbog ograničenih materijalnih sredstava istraživanje je u ustanovama unutar Republike Hrvatske prosječno trajalo sedam, a u međunarodnim ustanovama deset istraživačkih dana. Izbor ustanove koja će se obuhvatiti istraživanjem ponajprije se temeljio na dotadašnjim spoznajama o mogućem posjedovanju relevantnih dokumenata, kao i na dostupnim podacima o većoj prisutnosti romskog stanovništva na tim područjima uoči i početkom Drugoga svjetskog rata. Zbog takvoga prostornoga kriterija, ali i zbog ograničenih materijalnih sredstava za šire istraživanje, nisu se mogle obuhvatiti arhivske i druge ustanove u primorskom dijelu, posebice u Rijeci, Zadru, Splitu i Dubrovniku. Upravo izostanak tih ustanova ukazuje na potrebu proširenja toga znanstvenog istraživanja. Unatoč postojanju određenog skepticizma – ne samo kod istraživačkog tima, već i kod kolega u navedenim ustanovama – oko mogućnosti pronalaska relevantne građe nakon više od sedamdeset godina od tih zbivanja, rezultati projekta to su opovrgnuli. Naime, u sklopu toga projekta pronađeno je dvjestotinjak spisa s više od tisuću stranica dokumenata, u kojima se ne nalaze samo podaci o odnosu vlasti prema Romima, već i o njihovoj ratnoj svakodnevnici. Posebno zahvaljujem Veleposlanstvu Republike Hrvatske u Beogradu u pomaganju prilikom istraživanja u Vojnom arhivu Republike Srbije.

Istraživanje su uz mene proveli Bibijana Papo i Alen Tahiri, koji su se istaknuli kao vrijedni istraživači i dragi suradnici, na čemu im ponajprije zahvaljujem. Zahvalu upućujem Vladi Šakiću kao ravnatelju Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar na podršci u radu na projektu, kao i drugim kolegicama i kolegama iz Instituta. Gospodinu Davidu Dragoljubu Orloviću kao direktoru Romskoga nacionalnog vijeća dugujem zahvalnost na suradnji i na potpori u istraživanju. Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske zahvaljujem na materijalnoj i drugoj pomoći u provođenju ovoga projekta, a pritom bih posebno istaknuo zahvalu kolegicama Nadi Jakir i Ani Kešina na podršci. Kolegama Dragoljubu Ackoviću i Filipu Tomiću zahvaljujem na pomoći i podršci u istraživanju. Kolegici Sanji Gladanac iz Instituta za istoriju u Sarajevu zahvaljujem na pomoći u istraživanju, posebice u onome dijelu koji je usmjeren prema položaju Roma u Bosni i Hercegovini tijekom Drugoga svjetskog rata. Zahvalu na suradnji upućujem svim kolegicama i kolegama u arhivskim, muzejskim i knjižničnim ustanovama, bez čije bi pomoći bilo iznimno teško provesti projekt.

Na kraju bih uzeo određenu slobodu i posebnu zahvalu uputio svojoj supruzi Jeleni, koja me bezrezervno pratila u ovom „pothvatu“. Kćerki Tei također zahvaljujem na strpljenju, posebice u razdobljima mojeg izbivanja, te ovu knjigu posvećujem s porukom da „šutjeti znači zaboraviti, a govoriti znači sjećati se“.

dr. sc. Danijel Vojak